

Ślady przeszłości szansą na przyszłość

Anna Skrzyńska

Traces of the
Past – an
Opportunity for
the Future

Wobec szybko następujących przemian krajobrazów Europy¹ wzrasta wartość terenów nieurbanizowanych. Częstokroć na tych obszarach tradycyjne zasoby dziedzictwa kulturowego wsi, jak tradycja osadnicza, budownictwo regionalne czy barwny folklor, łączą się z bogactwem pozostałości systemów obronnych głęboko wrośniętych w krajobraz. Elementy te to zarówno dzieła stałe (np. forty), jak i umocnienia polowe (okopy, szańce ziemne, miejsca bitew i potyczek). Te podwójne, unikatowe cechy historii i tradycji miejsca mogą być magnesem przyciągającym turystów i przyczyniać się do rozwoju regionów wiejskich. Przykładami regionów, które zdecydowały się promować pozostałości fortyfikacji na swoim obszarze są: chorwacki region Konavle i polskie Podhale, które pozornie nie mają ze sobą wiele wspólnego. Jednak w XIX w. i aż po I wojnę światową oba leżały w granicach jednego państwa – Monarchii Austro-Węgierskiej. Stanowiły zatem część organizmu obejmowanego jednym systemem obrony, tyle, że forty na wybrzeżu Adriatyku miały odierać ataki floty włoskiej, a podhalańskie fortyfikacje polowe broniące szlaków komunikacyjnych zablokować marsz wojsk rosyjskich. Obecnie oba regiony posiadają wiele atrakcji, lecz

mimo to chcą eksponować dawne fortyfikacje jako zupełnie nowy produkt turystyczny. Aby możliwe było przeprowadzenie skutecznych akcji rewitalizacyjnych, pozwalających na współczesne i pełne wykorzystanie zabytków fortyfikacyjnych [3] konieczne jest dokładne rozpoznanie, rejestracja i waloryzacja ich zasobu². Działania takie we wspomnianych regionach zostały podjęte w skutek wspólnych wysiłków samorządu lokalnego, organizacji pozarządowych³ a także przedstawicieli administracji państwowej⁴ i znalazły swoje miejsce w zapisach planistycznych.

Aby w pełni ukazać złożoność problematyki warto nakreślić tło – zwłaszcza przybliżyć historię i tradycję regionu Konavle, czyli najbardziej wysuniętego na południe krańca Chorwacji. Obszar ten ma powierzchnię około 210 km² i rozciąga się od odległej 12 km od Dubrownika miejscowości Plat po zamykający wejście do Zatoki Kotorskiej półwysep Prevlaka z cyplem Oštra. Od strony północnej zamyka go pasmo wapiennych gór z najwyższym szczytem Snježnica (1234 m n.p.m.). Grzbietem biegnie granica z Bośnią i Hercegowiną. Od wschodu Konavle graniczy z Republiką Serbii i Czarnogóry.

Stroje ludowe z okolic Konavle. Widok na przysiółek miejscowości Popovići, w tle lasy cedrowe i szczyt Šnježnica
Fot. Anna Skrzyńska, 2004

Folk costumes from Konavle. A view on part of Popovići village, in the background cedar woods and Šnježnica peak

Historia Konavle sięga neolitu, o czym świadczą liczne znaleziska archeologiczne. Istnieją tu pozostałości śladów różnych kultur i to ze wszystkich niemal epok historycznych. Pierwsze imiona narodów zamieszkujących te tereny wspominają greccy i rzymscy pisarze już w szóstym wieku przed naszą erą. Przed Rzymianami ten kraj zamieszkiwało potężne plemię Ilirów. Po upadku państwa Ilirów te kraje w 167 roku p.n.e. zajmują Rzymianie. Centrum ich władzy jest Epidaurus, dzisiejszy Cavtat, osada zasilana wodą i produktami rolnymi z żyznej doliny usytuowanej na jej zapleczu. Badania archeologiczne jeszcze nie odkryły wszystkich tajemnic jakie kryją w sobie pozostałości rzymskich świątyń, term, cmentarzysk. Upadek cesarstwa zachodnio-rzymskiego oraz inwazja Awarów i plemion słowiańskich spowodowała upadek Epidaurus. Według legendy uchodźcy z tego miasta schronili się w obronnej osadzie Ragusa, która dała początek Dubrownikowi. Wschodnie krańce Konavli i Vitaljina zostały zakupione w 1419 roku przez Republikę od bośniackiego wielmoży Sandalja Hranica i jego braci⁵. Zachodnią część zaś Republika odkupiła od Radoslava Pavlovića, drugiego bośniackiego wielmoży w roku 1426. Przez wieki łączyły Konavle z Dubrownikiem silne związki administracyjne i handlowe. Moźni obywatele Dubrownika posiadali właśnie w Konavle swoje letnie siedziby wraz z całym zapleczem gospodarczym. Posiadłość zwykle składała się z letniego domu – pałacu, niewielkiej kaplicy, budynków inwentarskich oraz upraw (winnice, gaje oliwne, sady i ogrody). We wsiach tradycyjne bezpośrednie sąsiedztwo pól uprawnych przy do-

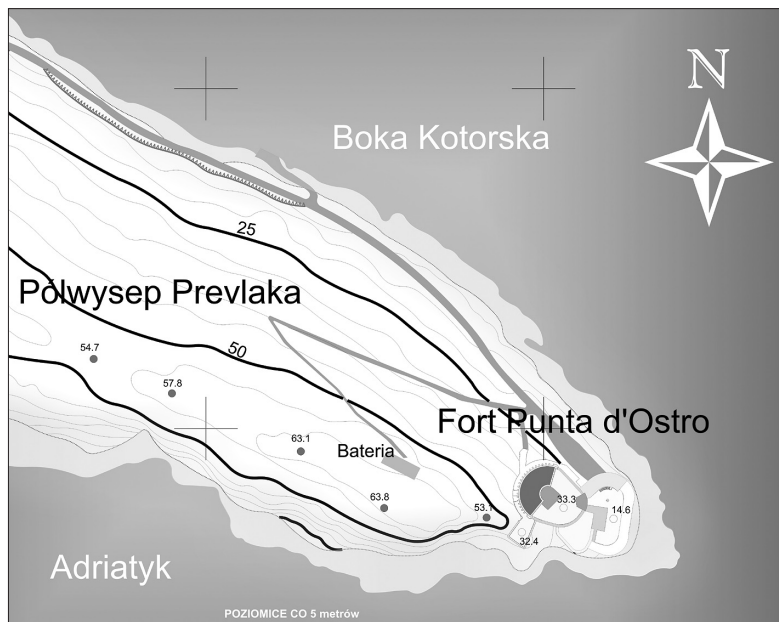
mach i zagrodach skutkowało rozrzedzeniem przestrzennym zabudowy.

W latach 1991-1992 przetożyła się przez Konavle rujnująca je zawierucha wojenna. Stenogramy z posiedzeń Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z początku roku 1993 i raporty ekspertów opisują wstrząsający obraz zniszczeń. W niewielkich miejscowościach notowanych było nieraz powyżej 100 zniszczonych obiektów (Čilipi 122, Gruda 115)[8]. Zniszczeniom wojennym w wielkiej mierze uległy tradycyjne kamienne domy mieszkalne o charakterystycznych drewnianych stropach opartych na belkach z drewna cyprysowego (we wschodniej części regionu rozpościera się jeden z największych lasów cyprysowych w Europie). Najmniej ucierpiało niezwykle bogactwo regionu leżące w zakorzenionych głęboko zwyczajach i tradycji. Przetrwał barwny strój ludowy z zakodowanymi w nim przekazami (znaczenie kolorów, nakryć głowy), muzyka, taniec, haft i hodowla jedwabników. Szczególnie interesujące są te zwyczaje, które znajdują odbicie w budownictwie. Znakiem specyficznej tradycji masarskiej są znajdujące się w najzamożniejszych domostwach *kominaty*, czyli kuchnie zwieńczone charakterystycznym stożkowym lub piramidalnym kominem. W Konavlach jest wiele rodzin, które mieszkają tam od stuleci – silny patriarchalny ustrój sprzyjał ugruntowaniu się niewielkich społeczności

rodziny. Nazwy wiosek często pochodzą od nazwisk zamieszkujących je rodów. Do dziś ziemi w Konavlach nie można kupić – można ją jedynie odziedziczyć, albo... dostać. Po zakończeniu wojny najszybciej wskrzeszono to, co było atrakcją przyciągającą turystów, a mianowicie pokazy tańców ludowych na placu przed kościołem parafialnym w Čilipi. Dzięki projektowi UNESCO ruszyła odbudowa centrum wsi, gdzie niegdyś również miało swoją siedzibę niewielkie lokalne muzeum etnograficzne. Leżąca w bezpośrednim sąsiedztwie portu lotniczego Dubrownik – Čilipi, a co za tym idzie na głównej osi komunikacyjnej, wioska została zniszczona z racji swojego strategicznego położenia. Z tego samego powodu mogła dość szybko zostać odbudowana. Jednak rozproszone, położone dalej w głąb regionu i mniej znane turystom, miejscowości podnosiły się znacznie wolniej ze zniszczeń w ramach państwowego programu odbudowy wspomaganego dotacjami różnych krajów europejskich. Projekt „Powojenna odbudowa w świetle postępu kulturowego” prowadzony jest przez Zarząd ochrony dziedzictwa kulturowego chorwackiego Ministerstwa Kultury i Komitet do Spraw Współpracy z UNESCO. W pierwszej kolejności (lata 1997-1998) przeprowadzono inwentaryzacje architektoniczne typowej dla tamtych okolic cennej wiejskiej zabudowy kamiennej (zagrody, kaplice

Mapa lokalizująca region Konavle na południowym krańcu Chorwacji
Oprac. Anna Skrzyńska, 2005

A map locating Konavle region in the south of Croatia

Lokalizacja fortyfikacji na Półwyspie Prevlaka
Oprac. Anna Skrzyńska, 2004

Fortification on Prevlaka Peninsula

plemion z północnego wschodu i południa. Półwysp zyskał strategiczne znaczenie na początku XIX wieku z uwagi na konflikty zbrojne o wpływy na Bałkanach pomiędzy Francją, Rosją, Austrią i Turcją, a potem Austrią i Włochami. Na półwyspie kontrolującym wejście do Zatoki Kotorskiej w 1806 roku francuski marszałek Marmont postawił baterię. Kilka lat później Boka Kotorska, wcinająca się głębokim reliefem o wąskich przesmykach pomiędzy góry, stała się bazą marynarki wojennej Austro-Węgier [6]. Dziś w pobliżu baterii stoi, pochodzący z poł. XIX w., dość dobrze zachowany austriacki fort o nazwie Punta d'Ostro. Zaś pozostałości rozbudowanego systemu obrony Zatoki Kotorskiej rozciągają się na terytoriach granicznych Chorwacji i Czarnogóry. Podczas II wojny światowej Włosi na Prevlace utworzyli obóz dla antyfaszystów, a po wojnie półwysp był elementem południowo adriatyckiego systemu obrony. W latach 1992-1996 stacjonowała tam specjalna misja pokojowa ONZ. Dopiero po całkowitym zdemilitaryzowaniu terenu w 2004 roku umożliwiono cywilom poruszanie się po półwyspie. Zapis i waloryzacja krajobrazu metodą jednostek i wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych został na Prevlace uzupełniony o analizę historyczno-funkcjonalną fortu, spis relikwów

cmentarne)⁶. Tworzona dokumentacja, oprócz merytorycznych podstaw do podnoszenia z gruzów i formułowania zapisów planów miejscowych, jest także formą działania lobby, które stara się objąć ochroną cały region od Cavtatu po Prevlakę.

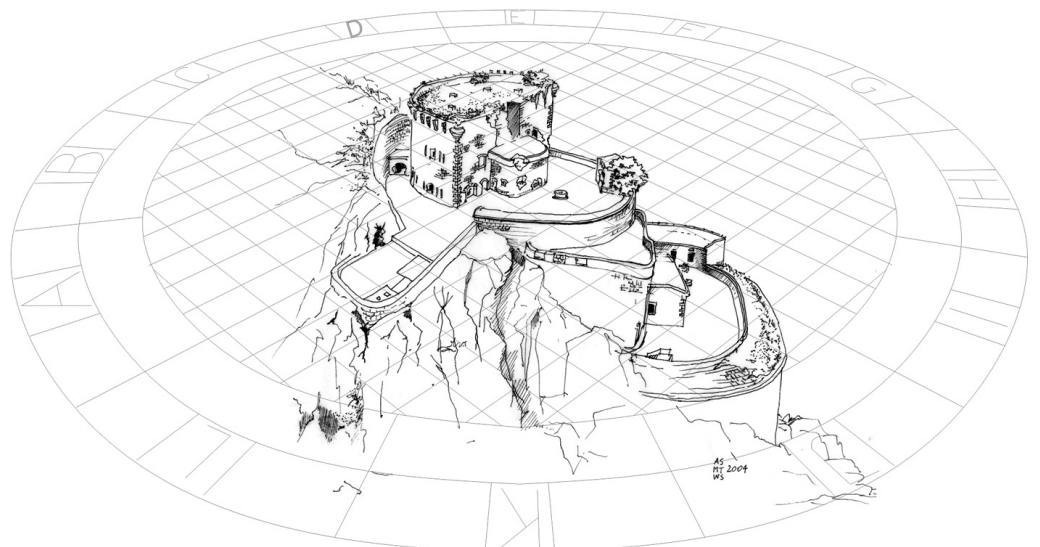
Kolejnym krokiem w prowadzonych pracach był etap analiz i waloryzacji krajobrazowych całych wsi. Tutaj w latach 2002 i 2003 prace podczas letnich warsztatów, będących częścią programu, odbywały się za pomocą metody JARK – WAK [2] (Popovići, Molunat). Na podstawie analiz map współczesnych, historycznych i wizji lokalnych (analiza pokrycia terenu – naturalnego i kulturowego) wyznaczane były jednostki architektoniczno-krajobrazowe, dla których, po waloryzacji, określano kierunki przyszłego zagospodarowania. W ten sposób określono obszary potencjalnych inwestycji, interwencji jak i te wymagające specjalnej ochrony ze względów

historycznych bądź krajobrazowych. Jednostki samorządu terytorialnego zobowiązane do zakończenia procedur sporządzania gminnych planów zagospodarowania przestrzennego do czerwca 2005 zwróciły się do Zarządu ochrony dziedzictwa kulturowego Ministerstwa Republiki Chorwacji z prośbą o udostępnienie i możliwość korzystania z wyżej opisanych opracowań.

Choć Konavle od zarania swoich dziejów musiało się bronić i fortyfikować⁷, dopiero prace na półwyspie Prevlaka (najbardziej na południe wysuniętym krańcu regionu) poruszyły zagadnienie fortyfikacji w krajobrazie – niełatwe, ze względu na ciągle świeżą pamięć o konflikcie jugosłowiańskim. Pierwsze wzmianki o fortyfikacjach półwyspu Prevlaka pochodzą z 1441 roku, kiedy to senat Dubrownika zdecydował o budowie umocnień, które miały chronić mieszkańców Konavle przed napaścią groźnych sąsiadów – górskich

Bryła fortu Punta d'Ostro
Oprac. Anna Skrzyńska, Marcin Tatar, Wojciech Średniawa, 2004

The form of the fort Punta d'Ostro

jego wyposażenia oraz kartę obiektu warownego w krajobrazie z dokładnym studium panoram opracowaną metodą zintegrowanego zapisu krajobrazu warownego⁸.

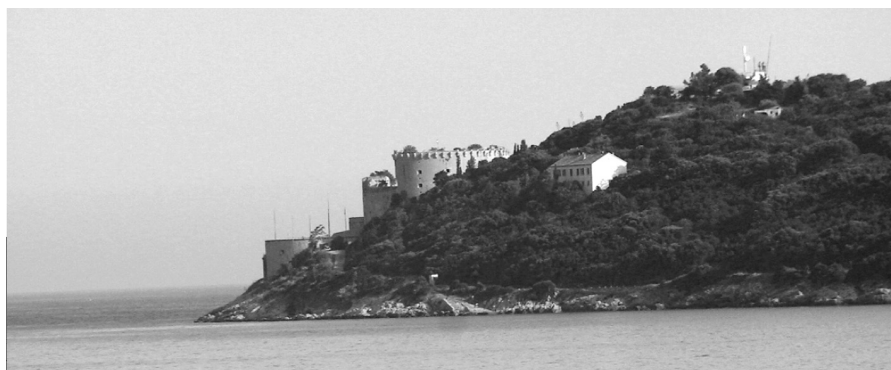
Fort jest elementem poligonalnej fortyfikacji austriackiej i jest doskonale dopasowany do warunków ukształtowania terenu. Powstał przypuszczalnie w latach 1856-1862 (w Twierdzy Kraków wtedy wznoszono forty №2 „Kościuszko” i Bastion III „Kleparz”). Zminimalizowana redita na planie wycinka koła zabezpiecza dojście lądowe do baterii. Pozycja obrony bliskiej góruje nad skazamatowanymi stanowiskami obrony dalekiej. Jest to cecha odróżniająca ten obiekt od podobnych fortów wieżowych wznoszonych w Linzu (w tzw. wieżach maksymiliańskich dominowała bowiem artyleria). Fort działał w systemie obrony etażowej. Stanowiące dziś malowniczy element dekoracyjny machikuły pozwalały piechocie na depresyjną obronę wąskiej fosi u podnóża fortu. Nie istnieją obiekty analogiczne, a najbliższych podobieństw należy się doszukiwać w austriackich fortach wieżowych Twierdzy Pula [7] (Bourguignon, San Giorgio), albo w bardziej skomplikowanych obiektach w Weronie. Cechą wspólną fortyfikacji obrony wybrzeża na terenie Polski (np. posiadającego reditę fortu Gerharda w Świnoujściu) i Punta d’Ostro jest założenie obrony frontu lądowego twierdzy morskiej. Fort był wyposażony w działa lądowe odprzodowo i strzelające czarnym prochem. Duża ilość stanowisk i precyzyjnie określone strefy ognia rekompensowały niezbyt duży zasięg i powolność dział.

Pracując metodą JARK – WAK, krajobraz półwyspu podzielono na 48 jednostek architektoniczno-

-krajobrazowych. Przy waloryzacji wyodrębniono najcenniejsze obiekty i sformułowano wytyczne dotyczące dalszego możliwego użytkowania (funkcji), obejmujące także elementy obronne z różnych epok (od XIX wieku po ostatnią wojnę sprzed ponad 10 lat). Szczegółowo określono przedmiot ochrony – ochrona szczególnych walorów widokowych (E) dotyczyła aż 21 jednostek, najwyższe walory historyczne (A) reprezentowały 2 jednostki. Pozostałe podlegały ochronie wartości historycznych z dopuszczalną znaczną współczesną interwencją (B) i ochronie krajobrazowej (K) – odpowiednio – 19 i 6 jednostek. Obecnie zagospodarowanie półwyspu polega w większej części na jego udostępnieniu, przy zapewnieniu minimum koniecznego zaplecza. Zwiedzający dowożeni są do fortu wagonikami kolejki ciągniętej przez lokomotywę z silnikiem spalinowym. U nasady półwyspu funkcjonują dwie małe plaże, można także wypożyczyć rower górski. Na ścianach budynków opuszczonych przez misję pokojową powstaje centrum wspinaczkowe, na łąkach, w zaroślach pomiędzy na wpół zrujnowanymi garażami wojskowymi organizowane są zawody w paintballu. Zaniepokojenie mogą budzić w tym przypadku zarówno

próby zbyt intensywnego użytkowania o niskim standardzie („zadeptanie”) jak i działania zmierzające do izolacji czy prób stworzenia enklawy luksusu. Ze względu na skromne zasoby finansowe bardziej niebezpieczne jest to pierwsze zagrożenie, polegające np. na wzniesieniu standardowych betonowych hoteli jakie można zobaczyć w innych miejscach wybrzeża dalmatyńskiego, co bezpowrotnie zniszczyłoby jedną z największych wartości Prevlaki – doskonałą ekspozycję krajobrazową.

Walory krajobrazowe są wspólną cechą (poza wspólną historią Austro-Węgier) pozostałości fortyfikacji w terenach wiejskich na półwyspie Prevlaka w Chorwacji i na Podhalu w sąsiedztwie Nowego Targu. Na odcinku grzbietu Pasma Podhalańskiego na linii szczytów Żeleznica – Trzy Kopce – Tubacz – Janiłówka – Przełęcz Sieniawska w latach 2003–2004 zlokalizowano i przebadano liczne grupy umocnień ziemnych (pozycje pod Kierówką, Żeleźnicą, Janowcówką, Młyniskówką, Jochymówką, Węgrzynówką, Klikuszową i wał graniczny). Powstała dokumentacja zachowanych dobrze fortyfikacji polowych obejmuje uproszczone inwentaryzacje⁹. Umocnienia te (za wyjątkiem wału z lat 1768-1772, kiedy to Austria zajęła powiat nowo-

Fort Punta d’Ostro na półwyspie Prevlaka. Fot. Anna Skrzyńska, 2004. Wytyczne strefowe ochrony dla Prevlaki (Joanna Gruca, Ada Leśniewska, pod kierunkiem Anny Skrzyńskiej, 2004; udostępnione przez Ministerstwo Kultury Republiki Chorwacji)

Punta d’Ostro fort on Prevlaka peninsula. Protection guidelines for Prevlaka (Joanna Gruca, Ada Leśniewska led by Anna Skrzyńska, 2004; by courtesy of the Ministry of Culture, Republic of Croatia)

tarski) pochodzą z czasów I wojny światowej i były elementem zabezpieczenia strategicznego na wypadek przejścia armii rosyjskiej w 1914 roku za Kraków [4]. W skład tych fortyfikacji wchodzi kilkanaście linii okopów ze stanowiskami strzeleckimi oraz bateria dla dwóch dział (pozycja pod Klikusową, która jest zorientowana na dawny przebieg drogi, inny niż współczesna trasa zakopiańska). Elementy te do dziś dnia są dobrze zachowane i pozostają czytelne, a także funkcjonują w pamięci mieszkańców pobliskich wsi. Ponadto, z racji swego przeznaczenia są doskonale wkomponowane w krajobraz, zaś będące niegdyś strategicznym atutem położenie, dziś nie oznacza już zamknięcia przejść dolinami potoków na Równinę Nowotarską, lecz głównie piękny widok na Tatry.

W kontekście zgromadzonych danych i rozpoznanych wartości opisywanych regionów warto postawić podsumowujące pytanie: jaka powinna być forma prawna ochrony takich obszarów, by pozwalała jednocześnie na dobrą egzystencję mieszkańcom regionu i czerpanie korzyści z bogactwa kultury i przyrody przy jednoczesnym poszanowaniu rozproszonych i nietypowych zabytków?

W obu przypadkach wytyczone w wyniku badań strefy i przebadane obiekty są przedmiotem zapisów dokumentów planistycznych (plany zagospodarowania przestrzennego w Konavle, Strategia Rozwoju Województwa w przypadku Podhala). Jednak oba opisywane regiony dążą do celu przy pomocy odmiennych metod. W chorwackim Konavle zmierza się ku modelowi ochrony obszarowej (park krajobrazowy lub park kulturowy), gdzie unikatowe elementy fortyfikacyjne (fortyfika-

cja stała) mają być dodatkowymi, punktowymi, atrakcjami. Całość zaś działań prowadzonego programu jest przykładem długofalowej strategii odbudowy cennych rejonów wiejskich po zniszczeniach wojennych. Obiekty fortyfikacji polowej na Podhalu ze względu na swój kształt przestrzenny (liniowość i sieciowość) mają być włączone w sieć szlaków tematycznych i ścieżek dydaktycznych. Ponadto – poza korzyściami płynącymi z aktywizacji turystycznej miejscowości, przez które przebiegają (generowanie ruchu turystycznego) – posiadają także wysoki walor edukacyjny. W szeroko pojętej problematyce obronności fortyfikacja polowa jest bowiem tematem słabiej znanym, a jej relikty są często zaniedbywane mimo, że są istotnym świadectwem przemian przestrzennych. Działania te wpisują się w europejską tendencję tworzenia szlaków tematycznych. Obok szlaków takich jak szlak bursztynowy, szlak jedwabny, szlak miast hanzeatyckich, szlak pielgrzymkowy czy szlaki parków i ogrodów, powstają również szlaki bazujące na dawnych fortyfikacjach – od średniowiecznych zamków, przez bastionowe cytadele, austriackie twierdze pierścieniowe, po żelbetowe umocnienia linii Maginota. Struktury te przekraczają dzisiejsze granice państw i im bliższe czasom współczesnym, tym bardziej są rozproszone – zgodnie z ewolucją systemów obronnych [1]. W przypadku Konavle i Podhala – duże terytorium, na którym występują analogiczne dzieła i sieciowa struktura zespołów obronnych (np. linie obrony, przebieg dawnej granicy) umożliwiają odniesienie do szerszego kontekstu – tutaj wielonarodowości Austro-Węgier i ich armii.

Ponadlokalna, europejska problematyka ochrony *architecture militaris* wznoszonej niegdyś dla potrzeb wojen dzielących narody, dziś może służyć ich jednoczeniu. Dlatego działania władz gminnych posiadających relikty fortyfikacji na swoim terenie i podejmujących ich promocję, mogą liczyć na wsparcie ze strony instytucji Unii Europejskiej¹⁰.

Należy stwierdzić, że pozostałości dawnych systemów obronnych ze względu na swoją oryginalność są dużą szansą na wsparcie rozwoju funkcji turystycznej. Przy odpowiednim wykorzystaniu mogą spełniać rolę wiodącą lub wspierającą rozwój miejscowości i regionów posiadających tego typu zabytki. Aby tak się stało konieczna jest ścisła współpraca specjalistów i znawców krajobrazu warownego z architektami i planistami, mieszkańcami i lokalnymi władzami. W obu opisywanych regionach, prócz tworzenia dokumentacji i formułowania wytycznych na przyszłość, podjęto liczne działania popularyzatorskie jak wystawy (Raba Wyżna 2003, Dubrownik 2004), otwarte seminaria (Cavtat 2004) i konferencje naukowe (Nowy Targ 2004). Kroki te znacznie przyczyniły się do identyfikacji społeczności lokalnej z nietypowym dziedzictwem kulturowym wsi i miały skutek w postaci akceptacji dla planowanych przedsięwzięć.

Anna Skrzyńska

Zakład Podstaw Kulturowych Architektury
Krajobrazu
Instytut Architektury Krajobrazu
Politechnika Krakowska
Section of Cultural Foundations of Landscape
Architecture
Institute of Landscape Architecture
Cracow University of Technology

Przypisy

¹ W komunikacie prasowym z 15 lutego 2005 European Environment Agency (EEA) podaje, że między 1990 a 2000 rokiem 800 000 ha powierzchni biologicznie czynnych zostało przekształconych, za: <http://org.eea.eu.int/documents/newsreleases/landscape-en>, European Environment Agency (EEA) – działa w Kopenhadze od roku 1994 jako centralny punkt Europejskiej Sieci Obserwacji i Informacji o Środowisku (EIONET), która skupia około 300 organizacji europejskich. Jej zadaniem jest gromadzenie i rozpowszechnianie informacji i danych związanych ze środowiskiem.

² Instytut Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej oraz działające przy nim od ponad 20 lat Studenckie Koło Naukowe „Architectura Militaris” wraz z Towarzystwem Przyjaciół Fortyfikacji prowadzą od lat badania i rejestrację krajobrazów i obiektów warownych na terenach dawnych Austro-Węgier (Twierdza Kraków, Twierdza Przemyśl, Twierdza Puła, Twierdza Kotor) zarówno w obszarach zurbanizowanych jak i w krajobrazie otwartym.

³ Ekspert IA K PK prowadzili rozpoznanie terenowe fortyfikacji połowych na Podhalu we współpracy z członkami Komisji Historii Wojskowości z oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Nowym Targu. Prace projektowe i wystawy prezentujące wyniki badań były wspierane przez władze Gminy Raba Wyżna i Ochotnica Górna oraz fundusze Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego.

⁴ Prace studialne w chorwackim rejonie Konavle były prowadzone na zlecenie Zarządu ochrony dziedzictwa kulturowego Ministerstwa Kultury Republiki Chorwacji.

⁵ Sandalj Hranic zapis na rzecz Republiki Dubrownika zrobił już 1391 roku.

⁶ Udział polskich studentów i badaczy w międzynarodowych warsztatach będących elementem programu odbudowy datuje się od 1997 roku.

⁷ Od czasów ilirskich i rzymskich istniał na stokach gór w pobliżu przełęczy granicznej z Bośnią warowny gród Sokograd (Sokole Gniazdo). Rzymskie detale można dziś odszukać w wątkach murów ruin wznoszących się na naturalnie eksponowanej skale górującej nad doliną. Ze względów strategicznych, przejęty w 1423 roku gród był w czasach Republiki

Dubrownika systematycznie umacniany. W obręb umocnień wchodziła strażnica, budynek załogi, siedziba dowódcy, cysterna oraz skład amunicji i zapasów żywnościowych. Ponieważ forteca miała w razie niebezpieczeństwa być schronieniem dla mieszkańców okolicznych wiosek mieścił się w niej również osobny budynek przeznaczony na mieszkanie dla kobiet i dzieci.

⁸ Metoda wypracowana w trakcie blisko 20-letniej działalności SKN Architectura Militaris pod kierownictwem dr inż. arch. K. Wielgusa, przy współpracy mgr inż. arch. Z. Śnieżka. Polega na uproszczonej inwentaryzacji obiektu fortyfikacyjnego osadzonego w krajobrazie, wydobywa jego relacje z innymi elementami systemu obrony, uwzględnia jego współczesne panoramy, ich waloryzację i określanie kierunków przyszłych zmian [5].

⁹ Rezultaty pierwszych przeprowadzonych badań były prezentowane na Uczelnianej Sesji Studenckich Kół Naukowych w 2003 roku – oraz na konferencji organizowanej przez Polskie Towarzystwo Historyczne, oddział w Nowym Targu w dniach 27-29 sierpnia 2004.

¹⁰ The European Institute of Cultural Routes /L'Institut Européen des Itinéraires Culturels/ to instytucja pozarządowa z siedzibą w Luksemburgu, która powstała w 1997 roku z inicjatywy Rady Europy. Opiekuje się szlakami już wytyczonymi i prowadzi kolejnych zgodnie z priorytetami wyznaczonymi przez Radę Europy. Priorytety te obejmują przede wszystkim taką ekspozycję europejskiego bogactwa kulturowego, by wskazywać wspólne korzenie kontynentu i jednocześnie służyć lepszemu zrozumieniu, poszanowaniu odmiennych tradycji i szczeniu postaw tolerancji w zjednoczonej Europie.

Literatura

1. Bogdanowski J., 1993, *Krajobraz warowny XIX/XX w. Dzieje i rewolucja*, Kraków.
2. Bogdanowski J., 1989, *Metoda jednostek i wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) w studiach i projektowaniu*, Kraków.
3. Vervloet Jelier A.J., Nijman Jan-Hein, Somsen Arjan J., 2005, *Planning for the future; towards*

a sustainable design and land use of ancient flooded military defence line [w:] *Landscape and Urban Planning*, Vol. 70, January 2005, s. 153-163.

4. Kubska A., Leonowicz P., 2003, *Fortyfikacje austriackie na Podhalu. Ślady, interpretacja i kierunki zagospodarowania*, w materiałach Uczelnianej Sesji Studenckich Kół Naukowych PK, Kraków, s. 83.

5. Wielgus K., Śnieżek Z., 1999, *Metoda zintegrowanego zapisu stanu, wartości i wytycznych dotyczących krajobrazu warownego twierdzy Przemyśl, zastosowana w ramach krajowego programu „Ochrona i Konserwacja Architektury Obronnej”* [w:] *Fortyfikacja austriacka – Twierdza Przemyśl. Fortyfikacja europejskim dziedzictwem kultury*, materiały konferencyjne z cyklu „Fortyfikacja”, T. X, Warszawa – Kraków.

6. Steinitz E., Brosch von Aaerenau T., 1937, *Die Reichsbefestigung Österreich-Ungarns zur Zeit Conrads von Hötzen Dorf* [w:] *Österreich-Ungarns letzter Krieg*, Wiedeń.

7. Grestenberger E. A., 2003, *Festung Pola: die Verteidigungsanlagen des k. (u.) k. Hauptkriegshafens 1823-1918*, Wiedeń.

8. Stenogramy z posiedzenia Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy datowane na 2 lutego 1993 roku dostępne w Internecie pod adresem: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int%2Fdocuments%2Fworkingdocs%2Fdoc93%2Fedoc6756.htm>

9. Niepublikowane materiały z międzynarodowych warsztatów architektonicznych znajdujące się w przygotowaniu do publikacji przez Zarząd ochrony dziedzictwa kulturowego Ministerstwa Kultury Republiki Chorwacji.